

Ruud en Eke Stalmeijer

Ruud en Eke Stalmeijer

Mijn Verhaal

Voorwoord

In het voorjaar van 2011 werden Eke en ik door onze drie zonen gevraagd of we een boekje wilde laten maken over onze levens.

Het idee verraste ons. Ik had tijd nodig om er aan te wennen. Maar na onze instemming werd langzamerhand het nut van een dergelijk levensdocument duidelijk en begonnen we het ook steeds leuker te vinden. In de vele interviews die volgden, bespraken we de belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen in onze levens.

Die gesprekken en de bijbehorende terugblikken, deden ons realiseren hoezeer de wereld is veranderd. De eenvoud en de crisis in de jaren dertig, de angst en schaarste in de Tweede Wereldoorlog en dan nu het welvarende, spilzuchtige heden: het zijn werelden van verschil. Wij hadden lange tijd in ons leven nauwelijks iets te kiezen. We hebben hard moeten werken om die keuzevrijheid te veroveren en zijn er trots op hoe we dat gedaan hebben. We deden het samen, terwijl we elkaar tegelijkertijd zoveel mogelijk ruimte gunden in onze opvattingen en gedragingen, ook als dat wel eens botste.

Trots zijn we ook op ons gezin, onze familie en de hechte banden die we hebben met kinderen en kleinkinderen, zowel in Nederland als in het buitenland. Dat zij en hun nageslacht via dit document kunnen blijven lezen over ons leven, ons individuele en ons gezamenlijk verleden, is in zekere zin een geruststellende gedachte.

Ruud Stalmeijer

Liften om vervoer te hebben

Ruud – Het was heet die dag. Het was half augustus, 1946. Samen met vier Haagse vrienden, onder wie Jan van Leiden, vierde ik (19 jaar oud) een week vakantie op een kampeerterrein bij Beekbergen op de Veluwe. Van daaruit maakten we wandelingen en uitstapjes naar plaatsen in de buurt. Dat deden we liftend. Het kon niet anders. Liften was wat de jeugd massaal deed in de jaren na de oorlog. Openbaar vervoer was er niet of nauwelijks. Je moest liften om vervoer te hebben. Er reden toen nog veel militaire voertuigen door het land. Die hadden vaak ruimte zat voor lifters. Nederland, zo zagen we, was op sommige plaatsen verwoest en kaal geplukt; het lag te wachten om weer te worden opgebouwd. Hoewel de mogelijkheden nog zeer beperkt waren, was de sfeer overal in het land optimistisch. Iedereen wilde vooruit; verlangde ernaar invulling te geven aan de herwonnen vrijheden.

Die bewuste augustusdag gingen we naar Apeldoorn. We stonden met onze duim omhoog langs de kant van de weg, vlakbij bij het monument De Naald, toen ons oog viel op een groepje liftende meisjes aan de overkant van de weg. Niet dat het ons bovenmatig interesseerde, want met het krijgen van een vrouw, het vinden van een vriendinnetje, waren we totaal niet bezig. Maar Pieter van Zwieten, onze gymleraar en de oudste van de groep, herkende een aantal van hen. Een zomer eerder was hij samen met zijn vrouw, begeleider geweest van een groep ondervoede kinderen uit Den Haag. Ze verbleven toen op een kampeerboerderij in het Friese Rijs (Gaasterland). De meisjes die nu aan de overkant van de weg stonden,

hadden daar in een nabijgelegen kampeerboerderij hun vakantie gevierd. ‘Kom mee, we gaan even een praatje maken’, zei Pieter opgetogen.

Aangezien wij naar het zuiden, naar Beekbergen moesten en zij naar het noorden, naar Epe-Emst gingen, stelde Pieter voor om elkaar de volgende dag opnieuw te ontmoeten. Hij nodigde hen alle acht uit om een dag later bij ons op de camping in Beekbergen te komen eten. Uiteindelijk kwamen vier van hen, waaronder Eke, de volgende dag rond het middaguur opdagen. Het werd een hele leuke ontmoeting. We hadden weinig om onze gasten mee te verwennen, simpelweg omdat er in die dagen nauwelijks iets was. We kookten aardappelen in de grote vierkante blikken, waarin de bevridders kaken hadden bewaard. We dronken water en thee. We zaten vooral geanimeerd te praten. Je had elkaar in die tijd zo ontzettend veel te vertellen.

Aan de ene kant spraken we allemaal over onze dromen, over wat we, nu de oorlog was afgelopen, konden gaan doen met de vrijheid. Aan de andere kant was er de oorlog zelf, die voor ieder op een andere manier een onuitwisbare indruk had achter gelaten.

Verraden?

Ruud – Voor mij begon de oorlog op de dag dat-ie officieel begon. Op 10 mei 1940 's morgens vroeg werden we gewekt door het geluid van hevig vuur van de in en om Den Haag opgestelde luchtdoelbatterijen. Op de vliegvelden Ockenburg, Ypenburg en Valkenburg waren Duitse parachutisten geland. Mijn broers en ik werden in de kleine achterkamer bij elkaar in bed gelegd. Mijn moeder bleef bij ons, terwijl mijn vader buiten poolshoogte nam. Al gauw werd duidelijk dat het menens was. Mijn vader moest zich snel melden op het politiebureau waar hij als verkeersagent diende. Wat mij altijd is bijgebleven, is dat hij en de brigadier, die schuin tegenover ons woonde, het er over eens waren dat even scheren er nog wel af kon. Je kon je dienst niet ongeschoren beginnen, vonden zij. Na veel geruchten, ware en onware radioberichten, capituleerde het Nederlandse Leger op 14 mei 1940, vier dagen na de inval.

Dit betekende het begin van een vijf jaar durende bezetting. Ik was dertien jaar oud en zat op dat moment op de MULO. Daar was ik ondanks het aandringen van de hoofdonderwijzer, die mij en andere goeie leerlingen na schooltijd bijlessen had gegeven om ons voor te bereiden op het toelatingsexamen HBS, terecht gekomen. Mijn ouders dachten dat de MULO, in voorbereiding op een definitieve keuze voor een technisch beroep, de beste keuze was. De HBS was bovendien te kostbaar. Mijn ouders vonden het heel belangrijk dat ze mij, mijn jongere broers en mijn zusje gelijke kansen op onderwijs boden. Maar kort na het uitbreken van de oorlog besloten ze mij van de MULO te halen en over te plaatsen naar de

Ambachtsschool. ‘Dan heb je tenminste een vak geleerd’, zeiden ze. Of ik het daarmee eens was, weet ik niet meer. Maar ik doorliep er vier klassen van een halfjaar en kreeg in augustus 1942 mijn diploma. Daarnaast ontving ik de Godon-prijs, de prijs voor de beste leerling in Den Haag van dat jaar, een prijs die bestond uit een oorkonde en een horloge. In de regel kwamen de beste leerlingen van de Ambachtsschool te werken bij de PTT, het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie. Had je je diploma dan kreeg je gelijk een uitnodiging voor een gesprek. Ik heb die uitnodiging nooit gekregen of beter gezegd, nooit gezien. Ik heb het er niet met mijn ouders over gehad, maar ik vermoed sterk dat ze die bewuste brief verdonkeremaand hebben. Mijn moeder had een joodse vader. Hij praktiseerde zijn geloof niet, maar stond wel te boek als jood. In die tijd was het al zo dat werkgevers nagingen of je joodse voorouders had alvorens je werd aangenomen. Ik denk dat mijn ouders hebben willen voorkomen dat ik ging solliciteren, omdat daarbij een antecedentenonderzoek zou worden gedaan.

Mijn grootvader van moederszijde is in de oorlog twee keer opgepakt maar gelukkig ook weer vrijgelaten. Zo was de oorlog voor ons op een bedreigende manier aanwezig. We wisten dat de joden naar Polen, naar werkkampen weggevoerd werden. Het werd niet hardop gezegd, maar omdat mensen, noch verhalen terugkwamen uit die kampen, deden de aller verschrikkelijkste geruchten de ronde.

Ik vond uiteindelijk werk bij de Nederlandsche Siemens Maatschappij, een fabriek die voor de PTT automatische telefonieapparatuur maakte. Bij mijn aanname werd bepaald dat ik vanwege de Godon-prijs één cent per uur meer ging verdienen dan gebruikelijk was voor iemand van mijn leeftijd. Ik verdiende vijftien cent per uur.

Met een werkweek van 48 uur betekende dat een verdiende van zeven gulden twintig per week. Daarvan droeg ik een deel af aan mijn moeder voor kost en inwoning. Een ander deel werd voor mij op een spaarbankboekje gezet en de rest mocht ik houden als zakgeld. Eerst werd ik geplaatst op de afdeling seriemontage, waar ik lopende-bandwerk moest doen. Ik mocht dan ‘s middags, om de eentonigheid wat te verbreken, telefoonrelais in elkaar zetten en justeren. Daarna kwam ik via enkele omzwervingen over de verschillende afdelingen in het bedrijf terecht in het laboratorium waar elektrische en calorische meetinstrumenten werden gerepareerd, gemonteerd en geijkt. Daar heb ik het in een prettige werkomgeving met zes collega’s uitstekend naar mijn zin gehad. Tegelijk met mijn baan bij de Nederlandsche Siemens Maatschappij was ik met een avondstudie begonnen. Deze eenjarige cursus ‘Voorbereidend Middelbaar Technisch Onderwijs’ (VMTO) werd gegeven op mijn oude ambachtsschool. Ik haalde ongeveer een jaar later het diploma en deed met goed gevolg toelatingsexamen voor de Middelbare Technische School (MTS). Onmiddellijk daarna begon ik aan de vijfjarige cursus Electro Technisch Opzichter Tekenaar (ETOT), een avondcursus op hetzelfde niveau als de MTS. Dat was aanpoten, niet alleen vanwege de studie maar ook vanwege het feit dat we inmiddels 54 uur per week moesten werken. Bovendien waren na een aantal oorlogsjaren mijn fietsbanden totaal versleten. Nieuwe banden waren nauwelijks nog te krijgen. Als de tram al ging, nam ik die naar mijn werk, anders was het ruim een half uur stevig doorlopen. Het werk begon om half acht en was pas om half zes afgelopen, waarna ik lopend of met de tram naar huis ging, waar mijn moeder dan een karig prakje klaar had staan. Voor het volgen van de avondcursus ging ik daarna opnieuw lopend of met de tram naar

de Nieuwe Haven. Omdat dat alles te veel van het goede was voor meerdere avonden in de week, besloot de school de lessen te beperken tot één avond plus de zaterdagmiddag. In augustus 1944 werd ik bevorderd naar het derde leerjaar. Ik ben in september nog even begonnen aan het vierde jaar, maar na enkele weken stopte de school. Dat was vanwege het onderduiken of het weggevoerd zijn van de meeste leerlingen naar Duitsland en de inmiddels ingestelde vervroeging van de avondklok, de *Sperrzeit*.

Niet veel later moest ik onderduiken vanwege de razzia's die de Duitsers deden voor de *Arbeitseinsatz* in Duitsland. Mijn *Ausweis* was niet meer voldoende om me daarvoor te vrijwaren. Op een avond in november 1944 kwam mijn vader thuis van zijn portiersdienst in een bureau aan het Alexanderveld. Hij had een *Ausweis* om in *Sperrzeit* buiten te zijn en bovendien was hij in uniform. Op zijn fiets op weg naar huis – hij had nog wel banden toegewezen gekregen – had hij gezien dat de Duitsers overal troepen opstelden. Mijn vader verwachtte razzia's, bedoeld om arbeidskrachten tussen 17 en 60 jaar te vinden voor werkkampen in Duitsland. Hij wachtte een poosje en ging nog eens kijken. Toen hij terugkwam, zei hij dat het duidelijk was dat de Duitsers van plan waren wat hij al vermoedde. Al eens eerder waren er geruchten geweest over razzia's en toen hadden mijn jeugdvriend Jan van Leiden en ik elders in de stad verstopt gezeten in de loodgieterwerkplaats van een oom van Jan. Dat was toen loos alarm. Jan had inmiddels een betere schuilplaats en ik ook.

Met kruidenier Klaar, schuin aan de overkant op de hoek, was afgesproken dat ik mij in geval van razzia's bij hem onder de etalage mocht verbergen. Dat is toen meteen gebeurd. Ik heb er de hele nacht en de volgende dag gelegen. Ik hoorde alles wat er op straat gebeurde.

Toen het dag was geworden, begonnen de huiszoekingen. Bij Klaar zijn de Duitsers niet naar binnen geweest. Wellicht dacht de ploeg van de Naarderstraat dat de ploeg van de Loosdrechtstraat dat wel zou doen en andersom. Zodra de duisternis weer begon te vallen, stopten de huiszoekingen en trokken de Duitsers zich terug in scholen in de buurt met de door hen verzamelde mannen. Vroeg in de avond, ik lag nog steeds onder de etalage, hoorde ik op straat het geluid van marcherende laarzen. Het waren Duitse soldaten.

Ze hielden stil voor de winkel. Er werd aangebeld. Mijn hart klopte in mijn keel. Was ik verraden? Klaar deed open. Gelukkig vroegen ze alleen maar of hij iets te drinken voor hen had. Hij nam ze meteen mee naar achteren het huis in, zodat ze mij niet konden horen als ik een onverwacht geluid maakte. Na korte tijd vertrokken ze weer. Later op de avond, toen de kust veilig was, kwam mijn vader me halen en ging ik weer naar huis. Achteraf gezien had ik gewoon thuis kunnen blijven. Toen ons portiek aan de beurt was voor huiszoeking, kwam een Duitse soldaat de trap op. Zodra hij mijn vader bovenaan de trap in zijn politie-uniform zag staan, zei hij: '*verzeihung, Herr Wachtmeister. Gutentag*'; draaide zich om, liep naar beneden en trok de deur achter zich dicht.

Zo begon een onbestemde tijd van maandenlang in huis zitten en wachten. Maar één ding wisten we zeker: Duitsland ging de oorlog verliezen. Op straat kon ik me niet vertonen en het verplicht thuiszitten begon me na verloop van tijd te vervelen. Op mijn verzoek kocht moeder een aantal studieboeken, zodat ik nog wat kon studeren. Maar zonder leraar en met een knorrende maag en twee broers en een zusje om me heen, was dat een weinig effectieve bezigheid. Bovendien was bij ons thuis het grootste deel van de dag de kachel uit. Omdat iedereen

een moeilijke winter kon zien aankomen, hadden we in de werkplaatsen van de fabriek kleine kachels gemaakt waarin allerlei soorten brandstof gestookt konden worden. Thuis hadden we ook zo'n kachel, met daarbij een grote platte buis, zoals je die vroeger in boerderijen zag, waarop je meerdere pannen en ketels kon zetten. Zo kwam de kachel verder de kamer in te staan, waardoor we er beter met z'n allen omheen konden zitten.

Ik had ervoor gezorgd dat het allemaal precies paste op de plaats waar voorheen de kolenhaard stond, waarvoor we geen geschikte brandstof meer hadden. Verder hadden we in de fabriek nog een carbidlantaarn gemaakt waardoor we 's avonds wat licht hadden als er geen elektriciteit was. Daarvan hebben we veel plezier gehad. Bij het spaarzame licht kon je moeilijk lezen, waardoor we nogal eens een spelletje speelden. Bij het spel Zwarte Pieten had je niet eens een gebrande kurk nodig. Soms walmde die lantaarn zo dat iedereen er zwart uitzag, vooral rond de neusgaten.

Zo sukkelde het leven voort tot in de hongerwinter op oudejaarsdag 1944 een afgedwaalde v2 terecht kwam op de hoek van de Kamperfoeliestraat en de Indigostraat. Daar werden wat huizen verwoest, waarbij bewoners en voorbijgangers om het leven kwamen. Onder andere een mevrouw en haar dochtertje uit onze straat. Bij ons thuis waren alle ruiten aan de voorkant eruit. We hebben de ramen tijdelijk met kastplanken dichtgemaakt. Gelukkig wist mijn vader via via een glashandel te vinden die nog een voorraad glas had. Aangezien er in die tijd geen stopverf meer was, moesten de nieuwe ruiten worden vastgezet met latjes, die konden uitzetten en krimpen. Dat had tot gevolg dat onze ruiten rinkelden als er maar even wind was. Het was een barre winter.

De voedseltoestand was nijpend. Er werd nog voedsel uitgedeeld, maar dat was op de bon. Veel was het niet. Een beetje brood.

We aten zelfs bloembollen en suikerbieten om nog wat binnen te krijgen. Mijn vader had hongeruedeem, dat bleek uit de putjes in z'n benen. Waarschijnlijk het gevolg van vitaminegebrek. En toch, vergeleken met anderen hadden we het zo slecht nog niet. Er was altijd wel iets te eten. We konden overleven. En er werd ook wel eens iets zwart bijgekocht. Maar toch, in maart 1945 was de situatie zo nijpend dat mijn ouders besloten mijn broers Piet en Albert, toen 15 en 12 jaar oud, mee te geven met een kindertransport naar Groningen, waar ze bij een boer werden ondergebracht. Nu was ik overdag alleen met mijn moeder en mijn zusje Meike. De brandstof was erg schaars in die tijd. Ik herinner me nog een nachtelijke strooptocht met Jan, naar de begraafplaats Nieuw Eyk en Duinen, om een boom om te zagen. De boom hebben we omver gekregen, maar het in kleine stukken zagen lukte niet. Onverrichter zake keerden we huiswaarts. In april 1945 begonnen de geallieerden met voedseldropping boven West-Nederland. Ik kon toen ook weer naar buiten, op het dak wel te verstaan, om naar de vliegtuigen te zwaaien. Gelukkig kon ik al snel ook gewoon weer de straat op.

Door het voorjaarsoffensief van de geallieerden was West-Nederland afgesneden en konden de Duitsers ons niet meer wegvoeren naar de werkkampen. Op de avond van 4 mei gonsde het al van de geruchten dat de Duitsers spoedig zouden capituleren.

Dat werd nog eens bevestigd doordat mijn vader 's avonds thuiskwam met een tas vol Duits *kümmelbrood* en kaken. Hij zei: 'Nu kun je een keer zoveel eten als je wilt.' Met een aantal collega's had hij het brood buitgemaakt bij een

kazerne van de Duitsers. Op 8 mei ben ik, met opgelapte banden, naar Zoetermeer gefietst om te zien of er bij tante Mien nog wat eten te krijgen was. Dat was er. Op deze tocht zag ik voor het eerst Canadezen. Praten met ze kon ik niet, want ik sprak geen woord Engels.

Alles op de fiets

Eke – De eerste oorlogsjaren zullen mij altijd bijblijven. Met de oorlog zelf heeft dat weinig te maken. Het was de muziek die indruk maakte. Muziek waarmee ik in die jaren via mijn buurjongetje Abe Wachter in aanraking kwam. Abe kon heel goed mandoline spelen. Dat had hij geleerd van zijn oom Henk, een ongetrouwde man die een eigen muziekhandel had. Ik mocht Abes mandoline lenen en zo begon het. Ik was een jaar of twaalf, dertien. Ik vond het fantastisch, was een snelle leerling en kon al gauw muziek van papier lezen. Mijn buurjongen gaf mij les en sleepte me mee naar ome Henk van wie ik na verloop van tijd een goedkope mandoline kreeg. Zo kwam ik in een club terecht waar ik nog veel bijleerde, waaronder het bespelen van de Hawaiï-gitaar. De Gitar Stars heetten we, een soort orkestje dat onder leiding stond van Pieter Kingma, een student van het conservatorium in Groningen. We oefenden voornamelijk. Af en toe hadden we optredens, ondermeer op de militaire vliegbasis van Leeuwarden.

Ik zat indertijd op de MULO. Ondanks een negatief advies van school, had ik thuis staan stampvoeten om te zorgen dat ik daar naartoe kon. Eigenlijk vonden mijn ouders dat ik naar de huishoudschool moest. De huishoudschool, ook wel de spinazieacademie genoemd, zag ik totaal niet zitten. Gelukkig kreeg ik mijn moeder mee in mijn wens. Ze zei: 'Laat ze het maar proberen.' Voor mij voelde dat als een overwinning. De MULO, zo was mij duidelijk, was de weg naar verandering. Ik zag het als mijn enige kans om te kunnen ontsnappen uit het benauwde milieu waarin ik opgroeide.

Hoewel het leven in de eerste oorlogsjaren redelijk zijn normale gang hield, was er ook het besef van gevaar. Ik herinner me vooral de nachten dat de Engelse bommenwerpers, die op weg waren naar Duitsland, overvlogen. Het zware monotone geluid dat ze maakten zal ik nooit vergeten. Ook de contacten in de buurt veranderden. Onze burens, zo werd snel duidelijk, waren NSB'ers, waardoor je op moest oppassen met wat je zei. We luisterden naar de BBC en dat was door de gehorigheid van de huizen ook wel spannend. Ondertussen werden in onze straat af en toe joodse families weggevoerd. Wij hadden er op dat moment geen idee van wat er met die mensen gebeurde. Het was in de buurt goed gebruik om in zulke gevallen het huisraad onderling te verdelen, zodat die families, als ze terugkwamen uit de werkkampen er weer over konden beschikken. Maar niemand kwam terug en met de tijd werd de ernst van alles duidelijker. Van een nicht uit Indië hoorden we geruchten over de concentratiekampen. En via Siny, mijn tante uit IJmuiden, begrepen we dat ze in het westen van Nederland niks meer te eten hadden.

Toen mijn vader, die als machinist bij de Spoorwegen werkte, hoorde van de voedselschaarste, besloot hij dat de maat vol was.

De tijd was aangebroken om te saboteren. Door zijn werk zag hij immers hoe iedere nacht via het spoor vele wagens vol fruit, aardappelen en bieten naar Duitsland werden vervoerd. Het idee dat er voor ons Nederlanders niks overbleef, was voor hem onverteerbaar. Hij is op een maanloze nacht naar het rangeerterrein bij het station gegaan en heeft daar tien stoomlocomotieven onklaar gemaakt. Van iedere locomotief verwijderde hij een cruciaal onvervangbaar onderdeel. Die onderdelen gooide hij in een sloot. Het gevolg was dat er vanaf dat

moment nauwelijks nog goederentreinen vanuit Noord-Nederland naar Duitsland reden.

Dat hij dat had gedaan, heeft hij ons pas na de oorlog verteld, maar toen hij in het voorjaar van 1944 van het ene op het andere moment was verdwenen, hadden we direct vermoedens.

Die vermoedens werden nog sterker toen een paar weken na de verdwijning van vader iemand van de ondergrondse aan de deur kwam met de boodschap dat ook wij moesten onderduiken. Er werd gezocht naar vader aangezien de Duitsers met hem een machinist minder hadden om de weinige treinen die er reden te besturen. De angst was dat mijn moeder en ik bij wijze van vergelding zouden worden opgepakt om in Ravensbrück, een vrouwenconcentratiekamp, te werk gesteld te worden. Op aanraden van de ondergrondse werd ik ondergebracht bij mijn oom en tante die in Sneek een kruidenierswinkel hadden. Mijn moeder ging bij mijn opoe in Bolsward wonen. Mijn vader zat, zo werd duidelijk, ondergedoken in Abbegaesterketting, een palinggehuchtje in de buurt van Sneek. Dat was een bijzondere plek met veel joodse onderduikers onder wie een echtpaar uit Wit-Rusland. Deze mensen woonden in kleine woonbootjes die in het riet langs de vaart lagen.

Door die nieuwe omstandigheden veranderde mijn leven radicaal. Het beschermde binnenleven werd ingeruild voor een vrij buitenleven. Ik zat alle dagen op de fiets en was voortdurend onderweg, bijvoorbeeld omdat tante Riet me eropuit stuurde om melk te halen bij de boer. Eén keer in de week fietste ik een grotere ronde via Abbegaesterketting waar mijn vader zat. Ik bracht hem schone kleren. Maar niet alleen dat. Een oom van mij, oom Geert, verspreidde illegale krantjes. Ik werd ingezet om het zetwerk van de proefdruk voor dat drukwerk

te vervoeren. Met zo'n proefdruk opgevouwen in mijn schoen en daar een zooltje bovenop, reed ik naar Abbe-gaesterketting.

Zo maakte ik, zonder precies te weten hoe, deel uit van de ondergrondse. Het vele fietsen en het leven in de buitenlucht deed me goed. In mijn jeugd was ik veel ziek geweest, tot grote zorg van mijn ouders. Maar nu voelde ik me beter dan ooit.

In december 1944 besloot de ondergrondse dat ik herenigd zou worden met mijn moeder. We doken onder bij opoe Liesinga in Bolsward. Opoewoonde een oude pastoriewoning in het centrum van die stad. Mijn moeder en ik sliepen daar samen op zolder. Op een dag ontdekte ik in een klerenkast, in een van de vertrekken op de eerste verdieping, een deurtje met daarachter een gang. Toen ik moeder over die schuilplaats vertelde zei ze: 'Dan moet je vader maar hier komen. In Abbegaesterketting is het ook niet zo veilig meer.' Er was teveel algemeen bekend en verraad lag op de loer. Zo wist ik bijvoorbeeld dat als de BBC berichten uitzond met de code 'Assepoester heeft gouden muiltjes aan' er wapens voor de Nederlandse verzetsgroepen in Friesland gedropt zouden worden in de weilanden rond het palinggehuchtje. Afijn, mijn vader kwam dus naar Bolsward. Daar hebben we het tot de bevrijding in mei 1945 goed gehad met z'n drieën. Zo herinner ik me het schaatsen met onderduikers rond een molen in de buurt van Bolsward, waar we dan om de beurt wacht hielden om te kijken of er Duitsers aankwamen. Ik herinner me de fietstochten naar Sneek, waar ik bijles kreeg van mijn neef Johan, zodat ik goed voorbereid het toelatingsexamen van de vierde klas van de MULO kon doen. En ik herinner mij hoe we boter maakten. De melk die ik bij een boerderij in de omgeving haalde lieten we eerst een nacht in een wijde schaal staan. Daarna

schepten we de vetlaag eraf en deden die in een fles met een kurk erop. Ik zat dan, terwijl ik Franse of Duitse woordjes aan het leren was, die fles te schudden tot er een klont boter ontstond. Dat duurde lang hoor, drie kwartier, soms een uur. En dan hadden we boter om het vlees in te braden. Van de melk die overbleef en een beetje graan dat we in de koffiemolen maalden, maakten we pap. Het vlees kregen we van de ondergrondse, elke week een homp met daarbij vijf gulden.

Ze tikten dan bij ons op de deur. We deden pas tien minuten later open, zodat we hun gezichten nooit zouden zien.

We moesten het maar eens proberen

Eke – Na de bevrijding gingen mijn ouders en ik gelijk terug naar Leeuwarden. Ik stroomde in, in de vierde klas van de MULO en haalde het jaar daarop mijn examen met hele goede cijfers.

De enige kanttekening bij mijn diploma was een aantekening voor het niet halen van de vakken meetkunde en algebra. Door tijdgebrek was ik daar niet aan toegekomen. Hierdoor kon ik niet op de kweekschool worden toegelaten. Ook de keuzemogelijkheden qua werk waren beperkt vanwege die aantekening. Juist in een periode dat iedereen enorm bezig was met de toekomst en hoe daar invulling aan te geven, liep ik aan tegen de grenzen van mijn mogelijkheden.

Hoewel door de wederopbouw, als gevolg van de Marshall-hulp, de levensstandaard langzaam steeg, moesten we in de eerste jaren na de oorlog tevreden zijn met weinig. Ik herinner me nog dat ik van mijn grootmoeder een aantal textielpunten kreeg, bonnen waarmee je ook na de oorlog nog kleren kon kopen. Die kon ik heel goed gebruiken, want rond mijn zestiende, zeventiende jaar groeide ik ineens als kool. Al mijn kleren waren te klein geworden. Veel plezier beleefde ik in die tijd aan het muziek maken. Ik speelde mandoline en met onze club traden we dikwijls op, bijvoorbeeld op de vliegbasis. Ook de uitstapjes die ik maakte met vriendinnen waren bijzonder. We gingen naar Ameland, naar Rijs in Gaasterland en in de zomer van 1946 kwamen we liftend in Epe-Emst op de Veluwe terecht. Daar ontmoetten we bij toeval een aantal jongens, onder wie Ruud, Jan en Pieter. Diezelfde Pieter hadden we een jaar eerder tijdens de vakantie in Rijs leren kennen.

Na terugkomst van die Veluwe-vakantie, kreeg ik het heel benauwd. Ik wilde weg uit Leeuwarden, weg bij mijn ouders. Ik herinnerde me de gesprekken die ik op de Veluwe met Pieter had gevoerd, zocht zijn telefoonnummer en belde hem op met de vraag of hij niet een baantje voor me wist in Den Haag. Pieter had zelf immers een goeie baan. Behalve gymleraar, was hij ook nog referendaris bij het hoofdbestuur van de PRT. Pieter zei: 'Kom maar, we kunnen hier nog wel een goeie telefoniste gebruiken.' Het was niet mijn droombaan, maar het bood wel de gewenste uitvlucht. Ik kreeg de mogelijkheid mijn eigen leven te gaan leiden. Ik vond het gelijk leuk in Den Haag. Ik werkte op onregelmatige tijden en had tussendoor voldoende tijd om naar het strand of naar musea te gaan. Er ging een wereld voor me open en ondertussen leerde ik via de gymnastiekclub, waar ik op advies van Pieter lid van werd, nieuwe mensen kennen. Ruud was een van hen. Omdat Pieter en z'n vrouw in de avonduren gymles gaven, werd mij met regelmaat gevraagd om op te passen op hun zoontje. Dat deed ik samen met Ruud, die van die gelegenheid gebruik maakte om te studeren op een rustige plek, want thuis had hij die mogelijkheid niet. Van lieverlee groeide zo de band met Ruud. Van heftige verliefdheid was nooit sprake, maar we mochten elkaar erg graag en vonden het prettig om samen te zijn. Ik was van nature nogal onrustig, springerig. Bij Ruud kwam ik tot rust. Hij was altijd evenwichtig. Ik hoefde me naar hem toe niet te verantwoorden voor wat dan ook. Hij vond mij goed zoals ik was. Op zaterdagavonden zaten we dikwijls bij Ruud thuis thee te drinken. Dan was Jan daar ook. Ruud moest dan om een uur of elf weer studeren, met als gevolg dat Jan mij thuis bracht. Daardoor dacht iedereen dat Jan en ik wat hadden. Maar dat was niet zo. Ondertussen ging Ruud

op woensdag naar een avondschool. Ik haalde hem op, waarna we terugliepen en hij mij naar huis bracht. Op die wandelingen zijn we erachter gekomen dat we meer voor elkaar voelden. Op een gegeven moment, het was in de vreselijk koude winter van '46-'47, hebben we tegen elkaar gezegd: 'We moesten maar eens proberen om met z'n tweeën verder te gaan.' Ruud z'n opa had het als eerste door. Die zei: 'Ik weet wat ze allemaal denken over Jan en Eke. Maar ik heb wel in de gaten hoe het echt zit hoor.'

Makkelijk ontwikkelde onze relatie zich niet. Ruud had dienstplicht, werd in de zomer van 1947 opgeroepen voor het leger en zat achtereenvolgens in Nijmegen, Grave, Haarlem en Utrecht gestationeerd. In Den Haag kwam hij nauwelijks nog. En omdat ik als telefoniste bij de PRT zo weinig verdiende, zocht en vond ik in die periode ander werk. Ik kwam terecht op een kinderkolonie in Egmond aan Zee. Ik voelde me daar nuttig. Ik creëerde zo goed als het kon een groepsgevoel onder de kinderen. Door mijn eigen ervaring – als kind had ik jaren achtereen vijf tot tien weken aaneengesloten in kinderkolonies gezeten – wist ik dat ze daar het meeste baat bij hadden. Ondertussen gaf ik alle extra aandacht die ik had aan degenen die dat het meeste nodig hadden: de allerkleinsten. Ik verdiende er 35 gulden in de maand. Daar kon ik uiteindelijk ook niet heel goed van leven. Met de bus de Afsluitdijk over, en dat deed ik regelmatig, kostte al zeven gulden. Want als ik vrij was, ging ik naar mijn ouders in Leeuwarden, daar trof ik Ruud meestal. We waren daar liever dan in Den Haag, omdat er bij Ruud thuis met twee broers en een zusje nauwelijks ruimte was, laat staan privacy. In Leeuwarden waren we welkom, wat niet betekende dat mijn ouders Ruud juichend verwelkomden. Zij hadden andere ideeën over mijn toekomst dan ik.

Hun ideaalbeeld was dat ik een jongen uit Leeuwarden of omgeving zou trouwen. Dat zij voor ons een huis zouden kopen in de buurt van hun huis in Huizum en dat wij op hun oude dag voor hen zouden zorgen. Dat was de manier waarop het toen in Friesland ging.

Zij wilden het niet anders. Het was hen wel duidelijk dat het zeer onwaarschijnlijk was dat hun toekomstideaal met een jongen uit Den Haag zou uitkomen. Wel zijn ze altijd voorkomend tegen Ruud geweest. Ze konden weinig anders want hij was altijd even aardig en goed voor iedereen. Maar de teleurstelling was er, dat weet ik zeker. Die heb ik gevoeld. Omdat diezelfde zomer al duidelijk werd dat Ruud aan het eind van het jaar naar Indië ging om het land te dienen, besloten we ons op mijn verjaardag te verloven. Het was in die dagen een gebruikelijke stap om dat zo te doen. We verloofden ons op 14 augustus 1947. Twintig jaar oud waren we. De verloving hebben we op 10 augustus in Leeuwarden en op 18 augustus in Den Haag gevierd.

Ik was het, net als mijn ouders en de meeste Friezen, niet eens met het feit dat wij Nederlanders daar in Indië de boel bezet hielden.

Bij mijn schoonouders en bij Ruud leefde vooral de gedachte dat je je plicht voor het land moest doen. In die tijd verweet Ruud mij antimilitaristisch te zijn. Ik vond gewoon dat we daar aan de andere kant van de wereld helemaal niks te zoeken hadden, zeker nu we door de oorlog die net voorbij was uit eigen ervaring wisten tot hoeveel ellende bezetting kon leiden. Gelukkig kon die andere manier van denken binnen de familie gewoon uitgesproken worden. Het leidde niet tot conflicten. Maar het vertrek van Ruud naar Indië had wel tot gevolg dat ik niks meer in Den Haag te zoeken had.

En omdat mijn baan bij de kinderkolonie in Egmond aan Zee nauwelijks genoeg geld opleverde, besloot ik terug te gaan naar Leeuwarden. Ik ging weer bij mijn ouders wonen en vond een baan bij de Algemene Friesche Levensverzekeringsmaatschappij. Het was een wat suffe kantoorbaan, maar ik verdiende er ineens 110 gulden in de maand. Zo kon ik, in de periode dat Ruud in Indië zat, zo'n tachtig gulden per maand sparen. Ik zag het als een investering in de toekomst. Het gespaarde geld konden Ruud en ik gebruiken bij zijn terugkomst, als we gingen trouwen en bouwen aan een toekomst samen. Ondertussen zat ik in Leeuwarden vooral duimen te draaien. Thuis werd ik opnieuw behandeld als een klein meisje. Het deed me denken aan vroeger, aan een jeugd die ik het liefst zo snel mogelijk achter me liet.